

**Резюме на научните трудове
на гл. ас. д-р Екатерина Дамянова
представени за участие в конкурса за доцент
по 2.4 Религия и теология (библейска археология)**

I. Хабилизационен труд – монография

Материална култура на Палестина през Римския период (63 г. пр.Хр. – 70 г. сл.Хр.). София, Университетско издателство, 2014, 223 стр.

Предложеното изследване спира вниманието си върху промените, които настъпват в политическия, социалния и религиозен живот на Палестина след завладяването ѝ от Гней Помпей през 63 г. пр.Хр., мястото, което нейните територии заемат в рамките на Римската империя до разрушаването на Йерусалимския храм през 70 г. сл.Хр. и отразяването на тези събития в запазени архитектурни паметници и артефакти.

Недостатъчното изследване на културната среда на времето, в което се случват неповторими и важни събития от историята на човечеството, каквито са чудото на Боговъплъщението и земната проповед на Исус Христос, Неговата кръстна смърт и Възкресение, както и настъпването на политическия край на юдаизма след установяване на римското управление в Палестина, налага да се обърне по-сериозно внимание на културната среда, в която те се случват, което би спомогнало за по-правилното и задълбочено разбиране на многообразните и сложни процеси в Палестина през римската епоха.

Настоящата монография, както подсказва нейното заглавие, не си поставя като задача извършването на археологически коментар на новозаветни библейски текстове, а реконструира културната среда на събитията, които те описват и в която същите тези текстове възникват. Това се постига чрез наблюдението над археологически паметници, свързани с годините от установяването на римското присъствие в Палестина до разрушаването на юдейската столица от войските на Тит през 70 г. сл.Хр. Обръща се внимание на политическата обстановка в римската провинция, системата на управление в нея, на по-главните действащи институции, икономически процеси, религиозен култ и архитектурни паметници в Юдея.

Разгледаните институции, важните центрове в Палестина и откритите в тях съоръжения и други находки разширяват рамките на изследванията в областта на библейската археология и поставят пред нея задачата да оцени по нов начин взаимодействието на библейския свят с политиката и културата на Рим.

Налице е още една причина, въз основа на която редица мнения подлежат на проверка. Чрез археологическата работа и постигнатите резултати през последните години на територията на днешен Израел и Йордания, познанията за материалната култура на Палестина през римския период се увеличават,

което допринася за съставянето на все по-точна картина и очертаването на рамка за интерпретацията на библейския текст.

Следва да се обърне внимание, че Свещ. Писание излиза извън границите, в които неговите текстове възникват, но библейската история в разглежданата епоха географски остава свързана изключително с Палестина и съседните ѝ страни, което поставя необходимостта от внимателно изследване на топографията и материална среда на този регион.

При изследването на Палестина връзката между археология и екзегетика е повече от необходима. Текстът е от особена важност при реконструкцията на паметниците и тяхната интерпретация и откъсването му превръща археологическите занимания в самоцелна събирателна и описателна дейност на различни артефакти. Споменатата реконструкция спомага и за по-правилното разбиране и тълкуване на Свещ. Писание. В този план изборът на проблематиката на изследването не е продиктуван само от интерес към историята на Светата земя, но и от надисторическия момент, който поставя съдбата на Палестина като част от Божието домостроителство (οἰκονομία) и от споделяне на идеята, че Откровението се осъществява в историята.

В методологично отношение изследването е построено на основата на проблемно-хронологичния метод. В систематичен ред – в рамките на очертавания в изследването период – материалната култура демонстрира социалната и религиозна рамка на библейския текст. В хода на изследването се прилага комплексен подход към източниците, основан на съвкупното използване на различни методи. Проучването се спира селективно на онези артефакти, които най-добре характеризират периода на римското присъствие в Палестина до 70 г. сл.Хр. Този период е разгледан в три глави, в които предложеното съчинение изследва етапите, през които преминават отношенията между Рим и Юдея и техния материален израз.

В първата част се отделя внимание на завладяването на Палестина от Гней Помпей през 63 г. пр.Хр. и превръщането на нейните територии в римска провинция със съпровождащите процеса промени. Тук се проследяват трансформациите, които настъпват в юридическата, административната и икономическата сфера. Дават се сведения за юдейското самоуправление и култ, представено от главни институции като Храма, Синагогата и Синедриона, които продължават да съществуват и след 63 г. пр.Хр. Обръща се внимание и на действащите през римския период политически партии, движения и секти, които заемат място в живота на юдеите на различни нива. Макар и немногобройни, паметниците от разглеждания период отразяват обстановката в навечерието на Боговъплъщението на Исус Христос „в дните на цар Ирод“ (Мат. 2:1).

Във втората част се разглежда установяването на Иродовата династия в контекста на римския контрол и границите, в които Ирод (37 – 4 г. пр.Хр.) и неговите наследници извършват широкомащабни строителни дейности под силното влияние на гръко-римската култура. Във времето след 6 г. пр.Хр., управлението в една част от териториите на Палестина се поема от римски

прокуратори, които постепенно довеждат провинцията към пълното и анексиране през последвалия период.

Трета глава проследява по-главните процеси при преобразуването на Юдея в прокураторска провинция и отразява силното римско присъствие при намаляващото участие в управлението от страна на юдейските институции. След последния опит на представител от Иродовата династия в лицето на Ирод Агрипа I (37 – 44) да укрепи самостоятелно царство, следват драматични събития, които довеждат до избухването на юдейско въстание и последвалото разрушаване на Йерусалим и неговия храм през 70 г.

Споменатите събития намират материален израз в запазени архитектурни паметници и артефакти, които изследването проследява. Без да представя обстойно широката дискусия по очертаните по-горе проблеми, проучването се ограничава върху един селективен избор на най-важните становища.

Чрез поместения фактологичен и илюстративен материал и цитираните източници, монографията дава своя принос в обогатяването на информацията на български език откъм изворна и интерпретационна научна литература, с което може да послужи и като учебно пособие за студентите по богословие в тяхната среща с личности, селища, институции, политически и религиозни партии и движения, бит и обичаи от света на Свещ. Писание. Книгата е предназначена и за по-широк кръг изследователи, които се интересуват от историята на древния Близък Изток, юдейската култура и появата на християнството.

II. Друга продукция за конкурса

1. Учебно пособие

90 години Библиестика в България. Библиографски справочник. София, Университетско издателство, 2014, 128 стр.

Предложеното издание цели да представи българската православна библиестика въз основа както на натрупаното едновековно научно наследство, така и на сегашното състояние на изследванията в споменатата област.

Справочникът включва библиографско изложение на различни по тип публикации (монографии, студии, статии, енциклопедични и речникови рубрики, рецензии в специализирани сборници, научни периодични издания) на български изследователи, които чрез разработването на теми и различни въпроси, свързани със Свещ. Писание, обогатяват в една или друга степен отечествената библиестика. Материалите очертават разнообразна по характер проблематика в различни нейни направления, сред които: *Philologia Sacra*, библейска археология и история, въведителни въпроси, свързани с текста на Свещ. Писание, херменевтика и тълкуване на Свещ. Писание, преводи на библейски текстове в България, а също и въпроси от интердисциплинарен характер.

Целите на справочника са продиктувани от необходимостта за по-пълно описание и проследяване на българската изследователска традиция в областта на Свещ. Писание, и то в един по-дълъг период, който не е бил обект досега на задълбочен научен интерес. Резултатите от предложения труд биха дали възможност да се популяризират по-слабо известни заглавия, които имат своята научна стойност и могат в бъдеще успешно да се използват от различна аудитория – както от изследователи, така и от студентите в богословските факултети в страната, от обучаващите се в духовните семинарии и от по-широк кръг читатели.

Пособието позволява да се направи пръв опит за по-обемно по мащаб библиографско представяне на библеистичните проучвания: от зората на българската библеистика в първите десетилетия на миналия век – до наши дни. Въпреки поставените в наименованието на библиографския опис хронологични рамки, които маркират един промеждутък от време от 90 години, включените заглавия очертават важни исторически етапи в развитието на българската библеистика. Те илюстрират непрекъснатата публикационна активност с различна интензивност – от основаването на Екзархията през 1870 г., през първата встъпителна лекция на проф. д-р Николай Никанорович Глубоковски в новоосновения Богословски факултет и така до наши дни, по начина, по който тя е отразена в различни трудове и публикации в периодичния църковен печат.

Данните от справочника свидетелстват за българския принос в областта на библеистиката и могат да послужат за допълнителен анализ върху развитието на определени тенденции в нея.

Библиографският опис на публикувани материали в областта на библеистиката се базира на проучването на главните периодични издания като годишниците на Богословския факултет на Софийския университет (1924 – 49 и нова серия от 1993 до 2012 г.), Годишника на Духовната академия (1951 – 81), сп. „Духовна култура” (1920 – 2009) и „Църковен вестник” за периода 1920 – 2013 г. и сп. „Богословска мисъл”. Публикации в някои други периодични издания и годишници на университети в страната, които не са обект на цялостно библиографско проучване в този сборник спорадично са цитирани при отделни автори.

Библиографията съдържа статии на 110 автори от периода 1872 – 2013 г., като за повечето от тях се дава и кратка биографична справка. Описът на авторите включва изследователи, които в жизнения си път или професионалното си израстване са свързани с академичното богословие, с дейността на духовните училища или клира на Българската православна църква.

За улеснение на читателите, предложената биобиблиография включва „Азбучен показалец на имената на авторите”, както и „Индекс на цитираните библейски места”.

Предложеният справочник може да спомогне за преподаването и развитието на библеистичната наука, да стимулира научните изследвания в

тази област, като по този начин съхранява и продължава съществуващите положителни тенденции.

2. Статии

В отговор на някои „сензации“ с доводи, обусловени от редица условности, които през последните години придобиват популярност, в няколко статии се извършва научно ориентирана интерпретация в изяснение на повдигнатите въпроси:

„The Black Sea as an opportunity for Biblical studies“. – In: „Cultural Road VIA PONTICA. Cultural Tourism Without Boundaries“ Duni Royal Resort, Bulgaria – Istanbul, Turkey). Sofia, 2012, 127–132.

Статията на английски език е прочетена на международна научна конференция, проведена в Созопол и Истанбул през 2012 г. В изследването България се разглежда като страна, която чрез източно-църковната си традиция е тясно свързана с описани в библейските текстове събития. Един проблем, който би бил от особен интерес за българската библеистика, е възможността описаният в книга Бит. (гл. 6 – 9) потоп да се свърже с материалната култура по западното Черноморие.

В научните изследвания съществуват редица хипотези, които въз основа на различни податки правят опит за датиране на описания в библейския текст потоп. Наред с някои от геологическите хипотези, които насочват вниманието към края на последния ледников период, през последните години все повече изследователи обръщат внимание към възможността потопът да се датира към времето на късния неолит (ок. 8 хил. пр.Хр.), като при това го свързват с образуването на Черно море. Приносът на археолозите в тази дискусия и проблематиката от последните десетина години се състои в събирането на доказателства, че потоп наистина е имало и то в Черно море. Цитираната публикация спира вниманието си върху възможността въз основа на библейски и извънбиблейски извори да се даде отговор на този въпрос, както и на важноста от внимателна реконструкция и научно ориентирана интерпретация на археологическите находки.

„Гробът на Христос“ – предизвикателство за постмодерния човек. – В: Сборник с доклади от научна конференция с международно участие (СУБ Стара Загора 7–8 юни 2007). Т. 6. Стара Загора, 2007, 247–251.

Публикацията е провокирана от документалния филм, озаглавен: „Изгубеният гроб на Христос“ (2007 г.), в който се претендира, че откритата фамилна гробница в квартала „Талпийот“ на днешния Йерусалим с намерени в нея осуарии съдържа тленни останки, които принадлежат на Иисус Христос.

В статията се привежда научният консенс по въпроса за местоположението на гроба Господен, който се подкрепя от новозаветните текстове и християнското предание, възникнали непосредствено след смъртта и Възкресението на Спасителя. Във времето на земния Му живот, мястото се намира на север от Йерусалим, извън неговите очертания (Талпийот е разположен в противоположна посока – на юг от стария Йерусалим). При това остава неясно защо семейството на Иисус Христос би притежавало фамилна гробница в Йерусалим, каквито погребални места притежават само местните жители. Според сходното свидетелство на евангелистите Спасителят е погребан в нов гроб, предоставен от Йосиф от Ариматея (Мат. 27:60 Марк 15:46). По-късно, благодарение на запазилото се предание, гробът е открит в близост до Голготското възвишение, над което императрица Елена, подпомогната от епископа на града – Макарий, извършва оглед през 326 г.

Съвкупността на имената, които се откриват върху намерените осуарии, взети заедно, и това, че те наистина са имена от исторически текстове по никакъв начин не потвърждава, че гробницата от Талпийот съхранява останките на споменатите в библейския текст лица. Като цяло тези имена често се откриват върху осуарии от периода I в. сл. Хр.

Авторитетът на археологическите изследвания сериозно се подкошава от подобни сензации, които се явяват в отговор на нуждата на постмодерния човек от духовно просветление, която нужда го превръща в търсач на мистични преживявания. За съжаление находките в Израел често се използват за религиозна или анти-религиозна пропаганда, както и за комерсиални цели. Трудно се намират средства за сериозна изследователска работа за разлика от бързите реинвестиции, които донасят популяризираните чрез филмовата индустрия „открития“.

Актуализиране на библейска проблематика през погледа на съвременността се представя в следните статии:

„Теокрацията като демокрация? Възможност за библейски поглед“. – В: **„Православие и постмодернизъм“.** С., 2010, 137 – 150.

Теокрацията е идеал за всички старозаветни епохи, през които преминава историята на древен Израил – от ранните пророци до представителите на равинистичната епоха.

Въпреки че в Израил настъпва преход към монархическа институционалност, теократичната форма на управление не се загубва напълно. Наистина вече няма пълна теокрация, но не е установена и монархия от езически тип. В последвалите времена властта на владетеля никога не става абсолютна: тя постоянно е ограничавана от институции, като например Съвета на старците, Синедриона или Синагогата. Център на теокрацията е Храмът, който олицетворява обиталището на Бога сред Неговия народ. В моменти, когато народът Божи стои във вратата в Яхве, той се намира в по-голяма близост до теократичния идеал, който от своя страна съдържа гаранции за демокрация.

Съществува влияние на базисни иудео-християнски традиции върху формите на управление, които се наблюдават по-късно. Някои от тези традиции се трансформират в демократични практики вътре в християнските общини.

„Падането на Ниневия и Вавилон – история или настояще“. – В: Сборник с доклади от научна конференция с международно участие на СУБ в гр. Стара Загора (7–8 юни 2007). Стара Загора, 2007, Т. 5, 239 – 243.

Войната в Ирак е името, използвано като описание за конфликта, състоял се на територията на Ирак през 2003 г.

Земите върху които се развиват военните действия са историческа част от древна Месопотамия – цивилизация процъфтявала по бреговете на Тигър и Ефрат.

С началото на войната древните столици на Асирийската и Вавилонска империя, Ниневия и Вавилон, които са разположени в рамките на днешната иракска територия са поставени пред изпитание. Следствие на бомбардировките от страна на съюзническите сили и действията на мародерски формирования през първите месеци на военните действия, десетки хиляди археологически паметници са безвъзвратно унищожени. Стотици от най-ценните експонати на музея в Багдат са пренесени зад граница и разпродадени на частни колекционери. Докато света наблюдава безучастен една седемдесет-вековна цивилизация е сведена до анархия.

Нанесените щети са твърде големи и градът не успява да се възстанови. От музея липсват около 170 000 експоната. Находки за милиарди долари са отнесени от тълпите, които се втурват да крадат и рушат след падането на режима на Садам Хюсеин.

Към днешна дата продължава спасяването на културното наследство на Ирак. Списъци с издирваните експонати са разпратени до музеи и институции по цял свят.

Някои от заглавията се съсредоточават върху въведителни за библейската археология теми от методологичен характер:

„Предизвикателства пред библейската археология в началото на 3-то хилядолетие сл.Хр.“ – В: Сборник с доклади от научна конференция с международно участие (СУБ Благоевград 23 – 24 юни 2007). Т. 1. кн. 2, Благоевград, 2007, 343–349. ISBN 978-954-680-529-4

Изследването на запазени находки осветлява отразени в Свещ. Писание епохи, лица и събития и спомага за научната реконструкция на историята. Същевременно обаче по отношение на библейската археология (БА) продължават да се обсъждат въведителни въпроси. Трябва да се подчертае, че в основата си БА не е национално или религиозно-ориентирана научна дисциплина. Тя се ползва от достиженията на многобройните научни направления, което проличава в прилагането на нови методи.

Целите, които си поставя БА са широко формулирани. Не се поставя акцент върху апологитичната страна на изследванията, нито връзката им с някакъв фундаментализъм. При това обаче, извършването на Survey над даден обект в самостоятелен проект вече не е достатъчно. На преден план застават регионални и проблемноориентирани проекти, насочени към материалната култура на Палестина и Трансйордания. Съвременните изследвания издирват взаимовръзката между отделните находки.

Като обобщение може да се каже, че БА излиза от сферата на любителското занимание и търси своето място в реда на богословските науки. Едно от важните условия за съхраняване на връзката с богословската наука е запазването на взаимност между екзегеза и археология. В екзегетиката се предпоставят редица въпроси, свързани с материалната култура на Палестина.

Археологическата работа не се съсредоточава в доказването или подлагането на съмнение на Библейската история, но данните получени от нея трябва да бъдат сверени с изворите от този период и да бъде предложена разумна теза. Както много пъти се е случвало в миналото, документи и нови находки при разкопки позволяват по-доброто разбиране на някои въпроси, но също така повдигат нови проблеми.

„Музеят като среда за православно образование”. – В: Шести Св. Николаевски православни образователни четения (Бургас, 29.11 – 01.12.2007). Бургас, 2008, 247 – 252.

В днешно време, когато обръщането към историческото наследство става една от главните задачи в духовното възпитание на подрастващите, музеят се явява своеобразен „посредник”, който помага на зрителя да възстанови връзката между минало, настояще и бъдеще. Много безценни реликви остават в музейните фондове и галерии, които днес са поставени пред изпитание в конкуренция за свободното време на хората.

Наред с навлизането на съвременни технологии и разрастването на откритията и сбирките, се поставят някои теоретични проблеми. В настоящата статия се обръща внимание на образователните функции на музея и на възможността експонати, свързани с църковния живот, а понякога и цели църкви, превърнати в музеи, да послужат в процеса на православно образование. Храмът не се измества като естествена среда, в която подрастващите могат да укрепват своята вяра и познания за нея, но до толкова, до колкото много реликви или свързани с църковната история документи се съхраняват в музейни сбирки или дори цели църкви са превърнати в музей, грижата за запознаването с тях не трябва да остава на заден план, а отношението към тях единствено като към музейни експонати трябва да бъде преодолявано. Едно по-широко сътрудничество между музеите и специалистите в областта на богословието носи нови възможности за разгръщане на православно образование.

Научното съобщение „Новооткрит текст от беседата на св. Йоан Златоуст срещу юдеите“. – В: Сборник с доклади от научна конференция с международно участие (СУБ Стара Загора, Т. 6. Стара Загора, 2006, 389 – 391) спира вниманието си върху текста на Второ слово на св. Йоан Златоуст от неговите „Осем слова срещу юдеите“, който до скоро се считаше изгубен за научната традиция в своя пълен текст.

През 1999 г., в гръцкия манастир Лаимонос на остров Лесбос, изследователи попадат на много добре запазен ръкопис от XI век, който съдържа текста на Второ слово. Една част от новооткрития ръкопис до този момент се оказва напълно непозната. Акцентът, който се поставя във второ слово като цяло, е върху липсата на необходимост и невъзможността да се спазват предписанията на Моисеевия закон относно постите и жертвоприношенията. Въпреки краткия си по обем характер, научното съобщение дава възможност на читателите и научната общност да се запознаят с важното откритие, като публикува за първи път текстове от него на български език.

Една част от публикациите са поставени в тематичния план на старобългаристиката и Кирило-Методиевистиката и обхващат три периода в преводната традиция на библейските текстове. Синтезирайки научните постижения в тази област те са адаптирани към нуждите на широк кръг читатели.

Св. Кирило-Методиевият превод на Стария Завет. – БМ, 1999, № 1/2, 36–50.

Тук се разглеждат въпроси около етапите, в които св. Братя осъществяват преводна дейност над библейски текстове, както и дейността на св. Методий като продължител на преводната дейност след смъртта на св. Константин Кирил през 869 г. Статията отделя внимание на причините за появата на славянския библейски превод, извършителите на превода и неговия език и стил. Особено място се отделя на дискусиите около източниците и обема на преведените старозаветни книги, както и на опитите да се потърсят следи от св. Кирило-Методиевия превод в ръкописната традиция на паметници от X и началото на XI век.

Св. Кирило-Методиевият превод на Стария Завет в Средновековна България. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. протопр. д-р Николай Шиваров и проф. д-р Славчо Вълчанов. С., 2014. [под печат].

След приключване на Моравската мисия със смъртта на св. Методий през 885 г. св. Кирило-Методиевата библейска традиция намира прием в Средновековна България. Тук тя не само е съхранена, но попада на благоприятна почва за развитие и обогатяване на фона на историческите процеси през периода на Първата и Втората българска държава. Делото на св. св. Кирил и Методий се осъществява чрез пренасянето му в България и оказва решително въздействие върху нейното развитие. Студията отделя внимание

върху въпроса за пренасяне на книгите в България и приноса на преславските книжовници в работата над библейския текст в периода на Първата българска държава. Особена е заслугата на Преславската школа и т.нар. преславска тълковна редакция. При въвеждането на тълкувания към готово съществуващи библейски текстове (най-често псалтирни) се наблюдават опити за съгласуване на основния текст с по-късно преведените добавки, което изяснява някои промени, настъпили в библейския славянски превод. Преславската версия на текстовете е запазена в много ръкописи, преписвани до късно у нас и зад граница. Тя обхваща значителна част от старозаветните книги. Това се наблюдава в преписи на Осмокнижието, текстове от книгите на св. прор. Исаия и св. прор. Даниил, както и от Псалтира.

Като важна се отбелязва дейността на Григорий Презвитер – Мних и преводът му на книги от Стария Завет. Съществуват сведения, че в България, наред с тълковните частични преводи на библейските книги, се предприемат и отделни нови преводи на текстове от Свещ. Писание, което може да се обясни с липсата поне на първо време на част от св. Методиевия превод.

Старозаветният канон през X –XI век. е също сред темите, на които студията спира вниманието си с оглед обема на старозаветния превод като цяло. Важността на тези текстове обяснява широката употреба на старозаветни мотиви и идеи в творчеството на старобългарски книжовници.

Рецензия на старозаветните библейски текстове през Втората българска държава. – В: Сборник с доклади от майски четения „Дни на науката 2013“, посветени на 50-годишнината на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (23 – 24 юни 2013, Велико Търново). Велико Търново, 2014, [под печат]

Проследява дейността на атонските и търновски книжовници през 14 век.

Разглеждана в нейната цялост, книжовността през Втората българска държава получава обема и смисъла на изява и отражение на една важна част от историческата съдба на България. Книжнината продължава да се развива в контекста на църковната среда. Налице е тенденция към обновяване на литературната традиция, която следва обновяването на българската държава след освобождението ѝ от византийско владичество. Усилено утвърждаващата се книжовна традиция оказва своето влияние и върху библейските текстове. Над тях се работи в книжовни средища, чиито брой спрямо тези от Първата българска държава значително нараства. Многогранна съзидателна роля заемат преди всичко манастирите. Те организират големи просветни средища, особено около Търново и Ловеч, Рилския манастир, София, Бачково и Македония, където продължава своята дейност Охридският книжовен център. Особен е приносът на атонските манастири, сред които се открояват Зографската и Хилендарската св. обители, Великата лаврта “Св. Атанасий”.

Ако трябва изцяло да се характеризира накратко дейността през разглежданата епоха, необходимо е да се отбележи доминиращата роля на Търновската книжовна школа. Новата столица Търново се превръща в

средоточие на интензивен книжовен живот, възпроизвеждащо традициите на унищожената Преславска школа. Основната задача на този нов просветен център е да поднови и запази главните елементи на българската култура, създадена в периода на Първата българска държава – цели, намерили своето изпълнение в появата на Търновската реформа на книгите, предприета от св. Евтимий Патриарх Български и неговите последователи.

Текстовата традиция на Стария Завет се проследява чрез систематизирани исторически и текстологични факти.

В помощ на учебния процес са и две заглавия, поместени в сборник за кандидатстуденти по богословие (Сборник за кандидат-студенти. С., 1998):

„Възкресение Христово“.(с. 64 – 67); **„Възнесение Христово“** (с. 68 – 70).